

ԱՂՍԷՀԱՆ ԳԻՍՏՍԱՐԳԻՍՃ ԱՆԻՆ ՍԵՍ Է ՀԱՆԳԻՍՏ ՍԱՐԳԻՍՃԱՆԻՆ:

ԱՍՍԷՀԱՆԳԻՍՏՄԵԼԻԲ ԱՅՍ Է ՀԱՆԳԻՍՏ ՄԵԼԻԲ | ՄԱՆՈՒԶԱՐԻՆ:

360. ՄԲ. Խաչո քարեխաւո է Մէլիք Մանուկարին. ԲՂ. :ՌՃԿԲ: (1713):

361. **ՏԱՊԱՆԱՔԱՐ**, գտնվում է նախորդին կից, երեսին 2 սող.

ԱՅՍԷ ՀԱՆ ԳԻՍՏ
ՆԷՐՍԷՍԻՆ

362. **ՏԱՊԱՆԱԲԱՐ**, տափակ, երեսին և հարավային կողմին 2 տող.

[illegible]

363. ՏԱՊԱՆԱՔԱՐ, տափակ, երեսին 2 տող.

ԱՍՍԷՀԱՆԳԻՍՏՍԱԼՎԱՐ ԴԻՆ ՍՅՍ Է ՀԱՆԳԻՍՏ ՍԱԼՎԱՐ/ԴԻՆ:

364. ՏԱՊԱՆԱՔԱՐ, տափակ, կիսովին խրված դետնի մեջ և գլխին խաչքարի դատարկ պառավանդան. երեսին թերի 2 սող.

ԱՍՍԷՀԱՆԳԻՍ
ԵՊԱՂԿ

ՀԱՅԱՌԱՏ (ՆԱԽԿԻՆՈՒՄ ՓԱՇԱՔԵՆԳ, ՀՆՈՒՄ՝ ՍՌՆԵՂԻ)

Ա. Գյուղամիջի եկեղեցիների խումբ, բաղկացած է երկու իրար կից եկեղեցիներից. հնագույնը՝ ս. Աստվածածին, ներքուստ և արտաքուստ խաչաձև և գմբեթավոր փոքր եկեղեցի է. շինարարությունը հիշատակող արձանագրությունը (ՊՅՅԵ)՝ թեև կրկին անգամ արտագրված, պահպանել է հիմնարկման թվականը՝ 899., որը պիտի ստույգ համարել: Հետագա նորոգումները չեն խախտել նախնական ձևերը:

Երկրորդ եկեղեցին, ս. Գրիգոր, շինված է XIX դարում, մի ավելի հին շենքի հիմքի վրա։ Սա հարավից կից է ս. Աստվածածնին։ Եկեղեցիների շուրջը ընդարձակ բակ է, վերածված ղերեզմանատան, շրջապատված է պարսպով։

Բ. Գյրեզմանատուն, դանվում է գլուղի արևելյան եղրին, ուր կան բազմաթիվ տապանաքարեր և խաչքարեր, հնագույնը 1218 թ. (և 377)։ Գերեզմանատան արևելյան եղրին կա յոթըրիկ, խարխուլ մաալու, որի ներսը և շրջապատում կան խաչքարեր։

Գ. Դյուղատեղու և եկեղեցու ավերակներ, գտնվում են գլուղից 3—4 կիլոմետր դեպի արևմուտք, Դտրիմքինդ տանող ճանապարհի վրա, աղբյուրների ակների մոտ. այստեղ մնացել է մի տապանագիր միայն՝ 1708 թ.։

Ներկա ժողովածուում այս գլուղից հավաքվել ու տեղ են գտել 22 արձանագրություն, որոնցից միտոն երեքն են նախկինում հրատարակված եղել։

365. Ս. ԱՍՏՎԱԾԱԾԻՆ ԵԿԵՂԵՑՈՒ ԱՐԷԽԼՅԱՆ ՎԵՐԻՆ ՄԱՍՈՒՄ. արատքուոտ, 7 առկ.

ԵՍԵԱՂՈՒԲԱԹ ԻՇԽԱՆ
ԱՌՆԵՂԱՑԻ ԿԱՌՈՒՑԻՄ
ԱՅՍ ՍԲ ԱԾԱԾԻՆ ԵԿԵՂԵՑ-
ԻՍ Ի ՀԻՄԱՆԷ ԹՎ ՓՐԿԶԱ-
ԿԱՆ ՊՂԸ 898 ԵՒ Ի ԹՎ ՀԱՅ
ՈՑ ԵՄԸ 348:

ԻՍԿԱԿԱՆԻՑ : ԱՐՏԱԳՐԵՑԱԻ 1893 Թ

ԵՍ ՇԱՂՈՒԲԱԹ ԻՇԽԱՆ | ԱՌՆԵՂԱՑԻ ԿԱՌՈՒՑԻՄ | ԱՅՍ ՍԲ. ԱԾԱԾԻՆ,
ԵԿԵՂԵՑ | ԻՍ Ի ՀԻՄԱՆԷ ԹՎ. ՓՐԿԶԱ | ԿԱՆ : ՊՂԸ : 898 ԵՒ Ի ԹՎ. ՀԱՅ | ՈՑ
: ՅԵԸ : 348 : | ԻՍԿԱԿԱՆԻՑ ԱՐՏԱԳՐԵՑԱԻ 1893 Թ.:

Մանոք. Այս արձանագրությունը պետք է որ առաջին անգամ կազմված լինի մի հնագույն եկեղեցու շինությանը վերաբերող արձանագրության հիման վրա՝ XVI դարում, Շաղուրաթ Գավառնեցի իշխանի (տանուտեր) օրոք (մահացել է 1534 թ.)։ Երկրորդ անգամ այս վերջինից արտագրվել է 1893 թ.։ Այս վերջին արտագրության ժամանակ էլ տեղական սնապարծության կամ արձանադրության վնասված լինելու հետևանքով Շաղուրաթ Գավառնեցին դարձրել են Շաղուրաթ Առնեղացի։ Կարևոր է եկեղեցու հիմնադրման թվականի հիշատակումը, 348—551=899, որը լիովին հաստատվում է եկեղեցու ճարտարապետական ձևերի և շինարարական տեխնիկայի տվյալներով։

Ճիշտ չէ նաև «ի հիման» շինելը, եկեղեցին իր ամբողջությամբ, նաև գմբեթով՝ հնագույն շինվածն է. «ի հիման» պիտի հասկանալ, որ բոլոր տեղերում որոշակի նորոգումներ են կատարվել միայն։

Հրատ. Մաթոյանց, 500 (առանց վերջին տողի),
Հալայան, XVIII, 121 (առանց վերջին տողի),
Լուսակ. 101

366. Ս. ԱՍՏՎԱԾԱԾԻՆ ԵԿԵՂԵՑՈՒ ԱՐԷԽԼՅԱՆ ՎԵՐԻՆ ՄԱՍՈՒՄ, պատուհանից վեր փոքր որմնախաչ է, կողքի քարի վրա 2 տող.

ԳՐԻԳՈՐԱԿ
ԵՐԵՅԾԱՌՈՅ

ԳՐԻԳՈՐԱԿ | ԵՐԵՅ ԾԱՌԱՅ | . . .

Մանոք. Բնագրի մեջ վերջին բառը գրիչը սխալմամբ գրել է ԾԱՌՈՅ.

Դրուկյան ոճով համապատասխան է շինության ժամանակներին՝ IX—X դարեր։

367. Ս. ԱՍՏՎԱԾԱԾԻՆ եկեղեցու գմբեթի հարավ-արևմտյան կողին, արտաքուստ, 6 տող.

Իս շաշու պաթ
 Մեթ առնե շէ ցիթ... էծ Ժր
 Ի Հայ... Ի Ժս ոչ առ
 չէ շու ա ա չտրի չթաթ
 ու Թայէ ա շշ
 Կ ա ս Կ ո թ

ԵՍ ՇԱՂՈՒՊԱԹ], ՄԵՔ ԱՌՆԵՂՑԻՔ ՄԵԾ
 ԼԵԻ ՓՈՂՔՐ Ի ՀԱՅՐԵՆՆԻՔՍ. ՈՎ ԱՌՆԵ
 ՂՈՒ ՏԱՆՆՈՒՏԼԵՂ

Ծանոթ. Գրված է երևող չհարթված, կոիա-
 ծո երեսպատման քարի վրա. անարվեստ, սուր
 երկաթով խազելով:
 Շաղուքաթի անվան հիշատակումը մատնա-
 ցույց է անում XVI դարի Ա կեսը, նորոգումների
 ժամանակը:

368. Ս. ԱՍՏՎԱԾԱԾԻՆ եկեղեցի, արևմտյան խաչթև հարավային եղբին, ծածկի տակ մի քարի վրա, արտաքուստ, 1 տող.

ՎԱԴԱՆ

ՎԱՐԳԱՆ:

Ծանոթ. Տառաձևերը XIV—XV դարերի ոճն ունեն.

369. Ս. ԱՍՏՎԱԾԱԾԻՆ արևմտյան պատին, մի քարի վրա, արտաքուստ, խաչեր և դրանց կողքին 9 տող.

ԽԱ
 ՇՍ
 ՄԱ
 ԲՏԻ
 ԲՈՍ
 ԻՆ
 ԳՐԻ
 ԳՐՐ
 ԻՆ

ԽԱՉՍ ՄԱՐՏԻՐՈՍԻՆ, ԳՐԻԳՈՐԻՆ: . . .

370. Ս. ԱՍՏՎԱԾԱԾԻՆ արևմտյան պատին, մի քարի վրա, արտաքուստ, 7 տող.

ԽԽԱ
 ՇՍԲԱ
 ԲԷԽԱ
 ՍԳ.
 Գ
 ԻՆ
 ԺԻ

ՍԲ. ԽԱՉՍ ԲԱՐԵՆԱԻՍ ԳՐԻԳՈՐԻՆ, . . .

371. Ս. ԳՐԻԳՈՐ եկեղեցու հարավային պատի վերին մասում, արտաքուստ, պատուհանի գլխին ագուցված գեղաքանդակ խաչքարի գնդի շուրջը, 4 տող.

ԿԻՆԱՇԻԴԵԿԻՆՅԻՆՅԻՆՅԻՆ

ԿԻՆ ԱՏԻՊԵԿԻՆ ՅԻՇԵՑԵՔ Ի ՔՍ.]

ԹՎ
 ԶԶ
 Ե

ԹՎ. : ԶԶԵ: (1546):

Ծանոթ. Պատի մեջ ագուցելու ժամանակ քիվը տաշել են, ոչով և անունն անհայտացել է:

372. Ս. ԳՐԻԳՈՐ ԵԼԵՂԵՑՈՒ արևելյան պատի հարավային անկյունի վերին մասում, արտաքուստ, ազուցված խաչքարի բեկորի վրա, 1 սող.

ԹՎ ՌԳ

ԹՎ. : ՌԳ: (1554):

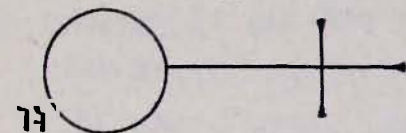
373. Ս. ԳՐԻԳՈՐ ԵԼԵՂԵՑՈՒ արևելյան պատի հարավային անկյունում, արտաքուստ, ազուցված մեծ և տափակ գերեզմանաքարի երեսին, 4 սող.

ԱՅՍԵՏԱՆԳԻՍՏ
ՏՐԱՆԴՐԻԱՍԻ
ՌԴ ՍՅԱԿԻՆ
ԹՌԾԹԱԿ

ԱՅՍ Է ՀԱՆԳԻՍՏ | ՏՐ. ԱՆԴՐԻԱՍԻ | ՌԴԻ
ՍՀԱԿԻՆ, | ԹՎ. : ՌԾԹԱ:-ԻՆ. (1662):

374. ԽԱԶՔԱՐԻ միջին մաս՝ գրված գերեզմանի վրա, ԵԼԵՂԵՑԻՆԵՐԻ բակի հարավային մասում. շրջանակներին մնացել է.

ԿԱՄԱԻԱԵՆԱԿԱԼԻ...

ԿԱՄԱԻ ԱՄԵՆԱԿԱԼԻՆ | ԱՅ. ԻՇԼԱՏԱԿ
ԵՂՔԱՐ ԱՄԻՐ ՎԵԼԻՆ:

...ԴԵՅԻՄԵՆԱԿԱԼԻ...

375. ՏԱՊԱՆԱՔԱՐ, փոքր, օրոքոցաձև, խրված է ս. Աստվածածնի արևելյան պատի տակ, արտաքուստ. վերին մասում 3 սող.

ՍԻ...ԵՍ...Ր...ՕՍ''ՋԵՑԻՄԲԻԱՅՍ
ԲԱՐԷԻԱՍՈՐԴՈՆԵՅԱԿԱՆԷՍՍ...ՍԻ
ՔԻՆԷԻՐԲՎԵՐԱՅՆԵՆՍՍԵԲԵԹԻՆԿ...

...ԿԱՄԱՅԵՑԻ ՏՐ. ԽԱԶՍ | ԲՍՐԵԽԱԻՍ ՈՐԴՈՅԻՆ ԻՄՈՑ ԱԻԱՆԵՍ
ՍԱՐԿԱԻԱ-ԻՔԻՆ ԵՒ ԻՐ ՔՎ[Վ]ԵՐԱՑՆ ԵՂՍԱՑԲԵԹԻՆ...

376. ԵԿԵՂԵՑԻՆԵՐԻ բակում եղել է ընկած մի քար, որն այժմ չկա և վրոն.

կամաւն ալ. Ես Տաւրուլանս, դուստր պարոն Գաւթին, կենակից
Փիւհամզայ աղին, որ նորոգեցի գերջապաս սբ. Գրիգորիս յիւստակ
նոգւոյ իմոյ. ԹՎ. : ՋՂԸ: (1549):

Ծանոթ. Արձանագրութիւնը տեսել է միայն Շահխաթունյանցը, որից արտագրել են միւսները:

Հրատ. Շահխաթունյանց. II, 240: Ալիշան, 42:
Մաթաթյանց, 499: Լալայան, XVIII, 122:

ԳԵՐԵՋՄԱՆԱՏՈՒՆ

377. ԽԱԶԳԱՐ, Ժեւ քարից, երեսին խորաքանդակ հավասարաթև խաչ, որի երկու կողմերին

ԻԹ	ՍԱՐ
ԻՍ	ԳԻՍ
՝Ո՝	ԱՄԵ
ԿԷ	
ԱԾՈ	
ՐՄԻ	
ՃՈ	
Ս	
Կ	
ԱՅԿ	
ՈԳՈ	
ԱՄՍ	

Ի ԹԻՍ : Ոկէ: (1218). ԱԾ. ՈՂՈՐՄԻ ՃՈՏԿԱՅ
ՀՈԳՈ ԱՏ . . . ՍԱՐԳԻՍ ԱՄԵՐՆ

Ծանոթ. Խաչի հարավային կողմի սողերի մնացած մասը իսպառ ջարդոտված է:

378. ԽԱԶԳԱՐ, Գեղաքանդակ, ագուցված է գերեզմանատան միջի մատուռի հարավային պատին, ներքուստ, քիվին 1 տող.

ԽԱՂՍԲԱՐԷԻԱՍԻԳՆԱՍԻՑԱՆՈՐԹՎ
2

ԽԱՂՍ ԲԱՐԷԽԱԻՍ ԻԳՆԱՏԻՈՍ
ԿՐԱԻՆԱԻՈՐԻՆ. ԹՎ. : ԶԶ:(1531):

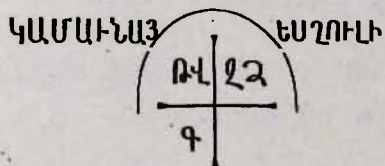
379. ԽԱԶԳԱՐ, գեղաքանդակ, կից նախորդին, քիվին 2 տող.

ՍԲԻԱՂՍԲԱՐԷԻԱՍԹԱԹԷՈՍԻՐԻՑԻՆԻ
ՆԷՎԵՐՆԻԻՐ ⊗ ՈՅՈՒՍՏԻԱՆԻՆ

ՄԲ. ԽԱՂՍ ԲԱՐԷԽԱԻՍ ԹԱԹԵՈՍ ԻՐԻՑ
ԻՆ. | ԵԻ ՔՎԵՐՆԻՐԻՐՈՑ ՈՒՍՏԻԱՆԻՆ:

Ծանոթ. Քանդակների և գրչության ոճով նման է նախորդին, XVI դար:

380. ԽԱԶԳԱՐ, գեղաքանդակ, ընկած է գերեզմանատան մեջ, քիվին, խաչի թևերի շուրջը և տակին 4 տող.

ՃԱՆՍԿԱՆԿՆԵՅԻՍԲԻԱՂՍԲԱՐԷԻԿԵ

ԿԱՄԱԻՆ ԱՅ. ԵՍ ՂՈՒԼԻՔԱՆՍ ԿԱՆԿ
ՆԵՑԻ ՄԲ. ԽԱՂՍ ԲԱՐԷԽԱԻՍ ԿԵՐՆԱ
ԿՑԻ ԻՄՍՑԻ: ԹՎ. : ԶԶԳ: (1534):

381. ԽԱԶԳԱՐ, գեղաքանդակ, ճակատին Մարիտոմ գրված Հիսուսին և Հովհաննես Մկրտիչ. խորանի վերին մասում 1 տող.

ՍԲԻՋՏՐՎԴ

ՄԲ. ԽԱՂՍ ՏՐ. ՎԴ.

Ծանոթ. Սղված անունը հավանաբար ՎԱՐԴԱՆ պիտի վերծանել.

382. ԽԱԶՔԱՐ, ընկած մատուռի մոտ, քիվին 1 տող.

ՍԲԻԱԼ ԲԱՅԵԱՍՏՐՈՒՆ ՄԲ. ԽԱԶԱՍ ԲԱՐԵՆԱՍՍ ՄԱՐԿԻՐՈՍՅԱՆ:

383. ԽԱԶՔԱՐ, ընկած է մատուռի մոտ. քիվին 1 տող.

ՍԲԻԱԶԲԱՍԳԼԿԻՆ ՄԲ. ԽԱԶԱՍ ԲԱՐԵՆԱՍՍ ԳՆՈՒԼՊԵՅԻՆ:

384. ԽԱԶՔԱՐ, ընկած է մատուռի մոտ, քիվին 2 տող.

ԿԱՆԳՆԵՑԱԻՉՓՐԿՈՒԹՎՈՐՈՅ ԿԱՆԳՆԵՑԱՍ ԽԱԶՍ ՔՍ. ՓՐԿՈՒԹՅ. ՀՅԳՈՑ
ՅԿՐԾԷՆ ՄԿՐՏՁԻՆ:

385. ԽԱԶՔԱՐ, ընկած է մատուռի մոտ. քիվին 2 տող.

ԽԱԶՔԱՍՍՍՍԿԱՆ ԽԱԶՍ ԲԱՐԵՆԱՍՍ ՊԱՆԱԿԻՆ:
ԻՆ

386. ՏԱՊԱՆԱՔԱՐ, մեծ, ապակի, դանդաղ է գլուղից 3—4 կիլոմետր դեպի
Քարիմ քենդ տանող ճանապարհին, աղբյուրի մոտ՝ գլուղատեղիի և եկեղեցու մնա-
ցորդների կողքին. երեսին 2 տող.

ԱՅՍԵՀԱՆԳԻՄՏԻԲԱՍՍԱՐԻՆ ԱՅՍ Է ՀԱՆԳԻՍՅ ՏՐ. ՔԱՍՊԱՐԻՆ:
ԹՎ ՌՃԾԷ ԹՎ. ՌՃԾԷ. (1708):

Հրատ. Սմբատյանց, 500 (թվադ. սխալ՝ ՌՃԽ) Լալայան, XVIII, 122 (թվադ. նախորդի նման՝
ՌՃԽ):

ԿԱՐՄԻՐ (ՆԱԽԿԻՆՈՒՄ ԳՆՈՒԼԱՒ)

Դյուղի հնագույն անունը մոռացվել է. դեռևս 1664 թ. գրված մի գրչագիր ավետարանի
հիշատակարանում Ղուլալի անունն է հիշատակված¹: Այդ անունով է կոչվել նաև Զամրուի
մեջ՝ որպես Հայրավանքի վիճակի մեջ մանող գյուղ:

Դյուղի սահմաններում մնացած նախաուրարական բերդ-շինքները, ինչպես և գերեզմա-
նաանը դրսևում Արտաշեսյան սահմանաքարը՝ արամեերեն արձանագրությամբ՝ ապացույց
են գյուղի խորին հնություն: Կարմիրը XV և հետագա դարերում եղել է Գեղարքունիքի
մելիքներից Փիրհամզալի առհմի նստոցը: Այս գլուղում բազմաթիվ խաչքարեր են կերտել
նշանավոր կազմողներ Մելիքսեթն ու Քիրամը:

Հայերեն արձանագրություններ ունեցող հուշարձանները բաժանված են հետևյալ հինգ
խմբերի.

Ա. Ս. Դյուղի ավերակ եկեղեցու շրջապատ. այս եկեղեցին գտնվում է դյուղի կենտրոնում.
եղել է բազիլիկ ձևի տիպի շինք, շինված կոփածո քարերով, պատերը պահպանվել են մար-
դահասակ բարձրությամբ: Հնում եկեղեցին ունեցել է ընդարձակ բակ-գերեզմանատուն: Այս-
տեղ այժմ մնում են մի քանի խաչքարեր և տապանաքարեր, որոնք հիմնականում վերաբե-
րում են Մելիք Փիրհամզալի գերդաստանին. հնագույն թվականն է 1502:

Բ. Ս. Աստվածածին եկեղեցու շրջապատը. այս եկեղեցին նույնպես գլուղամիջում է,
նրա արհմտյան մասը ըստ արձանագրության շինված է 1674 թ. (արձ. ՅՃ04): Ավելի հավա-
նական է այն, որ այդ թվականին այն վերաշինվել է հնի մնացորդների վրա. այժմ ծածկը

¹ Սմբատյանց, 493: